

- B -

MAKRO İKTİSAT
EĞİTİMİNİN GELİŞMESİNE BİR BAKIŞ

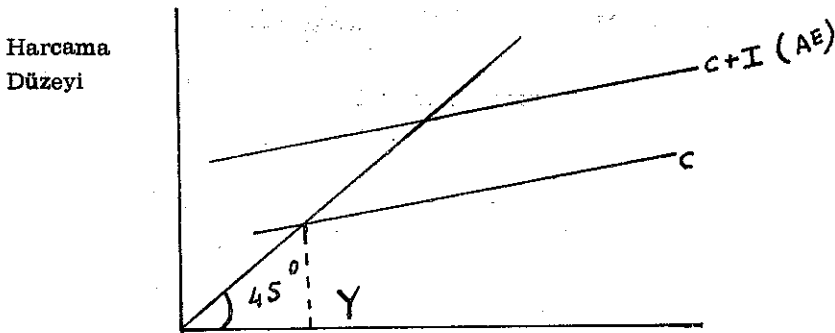
(I_{b1})

Prof. Dr. Zeyyat HATİPOĞLU
İst. Teknik Üniversitesi
Eski Öğretim Üyesi

1 — İLK YILLAR

Makro iktisat eğitimi 1930'larda ortaya konan yeni yaklaşım tarzından sonra önem kazanmaya başlamıştır. 1930'lardan önce yazılan ders kitaplarında bugünkü makro iktisat kitaplarında yazılan bazı konulara yer verilmekte, bazılarında ise hiç yer verilmemektedir.

1940'larda popüler olan elemanter iktisat kitaplarında Keynes'in görüşlerinden esinlenmiş bazı basit açıklamaları görüyoruz. Bu açıklamalar ulusal gelir düzeyinin önemine dayanmaktaydı ve belirlenecek gerçek gelirin toplam harcamalar ile çok yakından ilgili olduğu gösterilmekteydi. Üzerinde durulan ve çok iyi vurgulanan diğer bir nokta belirlenecek gelirin tam istihdam düzeyinde bulunmasının hiç de klasik iktisatçıların sandığı gibi gerekli bulunmadığının anlatılmasıydı. Bu anlatılanlar Şekil 1'deki diyagram yardımı ile desteklenilirdi.

Parasal ulusal gelir

Şekil 1 — Harcama Düzeyi ve Gelir Oluşması

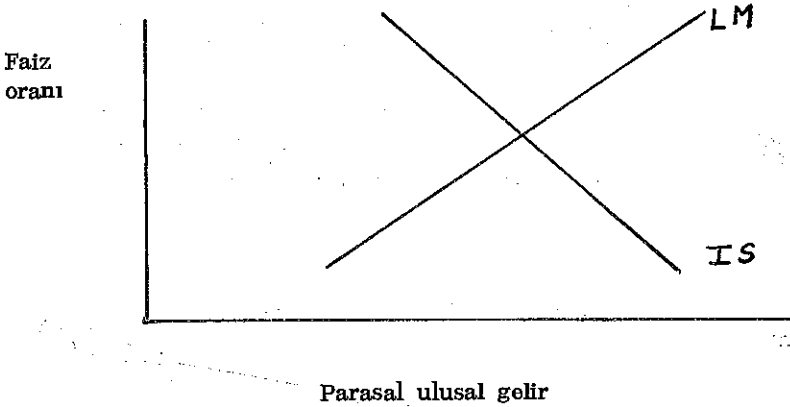
Not: Şekillerde kullanılan harfler artık standart olduğundan burada açıklamalar yapılmayacaktır.

Daha sonra tekrar kullanılacağı için şurasına değinelim ki AE (agregate expenditure) toplam harcamayı gösterir.

1946 yılında dikkatli bir öğrenci olarak İktisat Fakültesini bitirdiğim zaman şimdi birinci sınıfta ve ilk haftalarda okutulan yukarıda değinilen analizden haberdar değildim.

Böylece başlayan makro iktisat öğretiminin nasıl gelişip, standart kitaplarda nasıl anlatıldığını 1948 yılından itibaren takip ederim. Gözlemlerimi şöylece sıralayacağım:

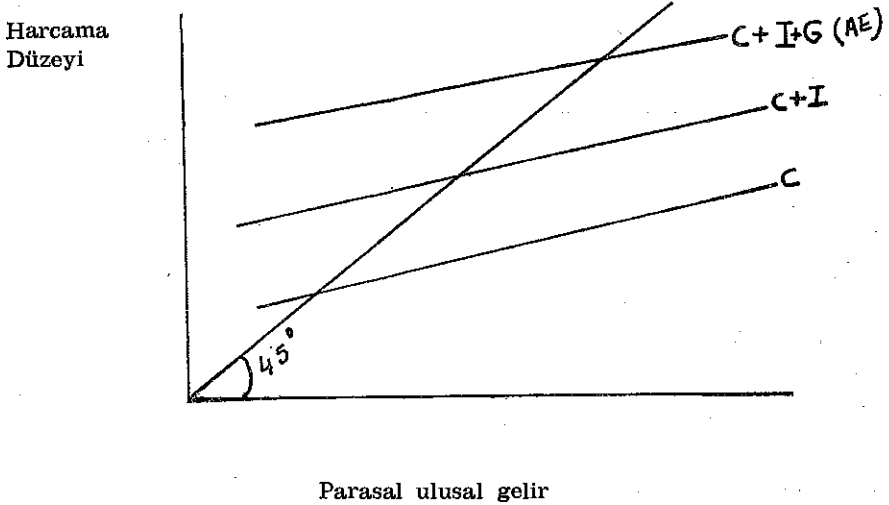
Hickis ve Hansen'in gelir teorisiyle para teorisini bütünleştirmesi başta ders kitaplarına girmemişken, görüyoruz ki, 1960'larda bunlar artık *standart meta* haline gelmişti. Artık her kitapta IS-LM tahlilini görüyorduk. Şekil 2'de standart bir IS-LM diyagramı vardır.

Şekil 2 — Mal piyasası ile para piyasasının dengelerinin bir arada gösterilmesi

1960'larda gözlenen diğer bir gelişme başta $C+I$ 'den oluşan toplam harcamalar eğrisine devlet harcamalarının eklenip ve dış ticaret düzeltilmelerinin yapılmasıydı.

C + I eğrisine devlet harcamaları eklenince eğri şöyle olacaktı (dış ekonomik ilişkiler ihmal edilmektedir).

Şekil 3 — Harcama düzeyi ve gelir oluşması

1960'lardaki başka bir gözlem C, I, LL eğrilerinin derinlerine gidilmesi tüketimin, yatırımın, faiz oranlarının ne gibi etkenlere bağlı bulunduğunun araştırılmasıydı. Bu araştırmalar hem teorik spekülasyonlara, hem de o yıllarda çok ilerleyen ekonometrik araştırmalara dayanmaktaydı.

Türkiye'de 1960'lardan sonra yazılan ders kitaplarında bu gelişmeleri çok iyi bir şekilde görmek mümkündür. İktisat okuyanlar bütün bunları çok ayrıntılı olarak öğrenmeye başlamıştır.

2 — TOPLAM ARZ VE TALEP EĞRİLERİ

1970'lerde harcama düzeyinin bulunmasına yeni ekler yapılmaya başlanmıştı. Görülüyordu ki harcama düzeyindeki değişmelerin ne ölçüde fiyatları etkileyeceği, ne ölçüde gerçek geliri etkileyeceği son derecede önemliydi. Bu amaçla toplam talep eğrisi ile toplam arz eğrisi geliştirilmeye başlandı.

Harcama düzeyi ile 45°'lik doğrunun kesişmesi ile belirlenen ulusal gelir düzeyinin değişmesinin ne ölçüde fiyat değişmesine, ne ölçüde

gerçek gelirin değişmesine neden olduğunu görmek mümkün olmuyordu. Bunu anlamak amacı ile toplam arz eğrisi ile toplam talep eğrisi geliştirildi.

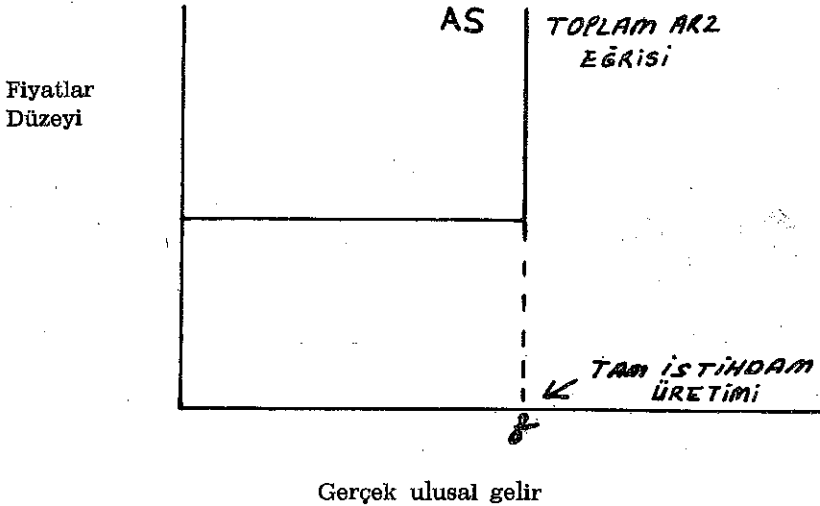
Toplam arz eğrisinden maksat, çeşitli fiyatlarda üreticilerin arz edeceği mal ve hizmet miktarıdır. Yani mikroiktisatta bilinen arz eğrisinin toplam rakamlarla ifadesinden başka bir şey söz konusu değildir.

Kolayca anlaşılacağı gibi ekonomide tam istihdam varsa yani ekonominin bütün kaynakları tam olarak kullanılıyor ise, fiyat ne olursa olsun toplam üretimi (gerçek) geliri artırma olanağı da yoktur. Talep artarsa bu taktirde ancak bütün malların fiyatı artar.

Burada sorun, ekonomi tam istihdam düzeyine gelene kadar toplam talepteki artışın üretim miktarına olan etkisidir. Yani ekonomide tam istihdam yokken talebin artışı bütünü ile üretimin artışına mı neden olacaktır, yoksa talep artışı kısmen üretimi artırırken kısmen fiyatları mı arttıracaktır?

Keynes'in ücret haddi konusundaki varsayımı doğru ise soruya cevap vermek kolaylaşır.

Şimdi Şekil 4'e bakalım.

Şekil 4 — Toplam arz eğrisi

Keynes'e göre ücretler aşağı doğru klasiklerin düşündükleri gibi esnek değildir. Yani işsizlik olduğunda ücretler, işçi sendikaları, sınırlı rekabet ve çeşitli tekel v.b.g. nedenlerle azalmaz.

Bunun mantiki sonucu nedeni ile toplam talep artınca da işsizler geçerli ücretlerle çalışır ve istihdam, ulusal gelir artarken fiyatlar artmaz. Bu nedenle Keynes'in toplam arz eğrisi tam istihdam üretimi altındaki bütün üretim düzeylerinde yatay eksene paraleldir. Yani ulusal gelir artarken fiyatlar artmamaktadır.

Tam istihdam düzeyi geçilince Keynes'in arz eğrisi dikey eksene paralel olur. Nitekim geçerli ücretle çalışmaya razı herkes iş bulmuştur ve ekonomi artık daha fazla üretemez. Bunun anlamı arz eğrisinin artık artamayışı, yani dikey eksene paralel olmasıdır. Bu taktirde talepteki bütün artış ücretlerin artmasına neden olur.

Toplam talep eğrisi ile toplam arz eğrisinin kesişmesi ile hem fiyat düzeyinin hem gerçek ulusal gelirin ne olacağını belirlemek mümkün olacaktır.

Para arzı, vergi oranları ve gerçek devlet harcamalarını sabit saklamak şartı ile değişik fiyat düzeylerinde denge toplam harcamalarına toplam talep eğrisi denilir. Bu eğri arzulanan harcamalar ve gerçekleşen gelirin eşit bulunduğu noktadaki gelir düzeyini gösterir. Yani burada bir denge söz konusudur.

Bu eğri fiyatlar göz önüne alınınca reel gelirle değişik fiyatlar da talebi gösteriyor. Harcama eğrisinde fiyat söz konusu değildir.

Toplam harcama eğrisi ile toplam talep eğrisi arasında bir fark bulunduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir. Toplam harcama eğrisi (AE) her gelir düzeyinde arzulanan toplam harcamayı gösterir. Toplam talep eğrisi (AD) çeşitli fiyat düzeyindeki denge toplam harcamasını gösterir. Şekil 5'deki AD ve AE eğrileri toplam talep eğrilerini gösterir.

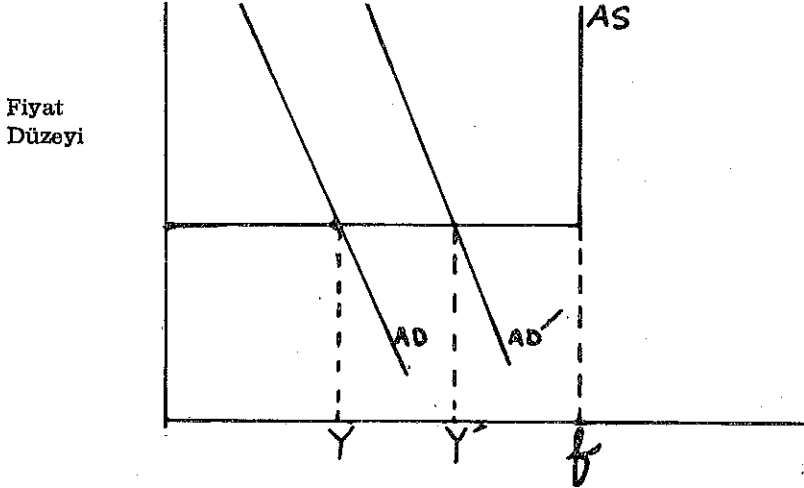
Gerçek ulusal gelir de genel fiyatların hangi düzeyde bir araya geleceklerini, toplam talep eğrisi ile toplam arz eğrisi belirler.

Toplam arz eğrisi değişik fiyat düzeylerinde ekonominin arz edeceği toplam mal ve hizmetleri gösterir.

Makroekonomik denge her iki eğrinin kesiştiği yerde belirlenir.

Eğer toplam talep, toplam arzı aşar ise üretim artacaktır. Aksi taktirde azalır.

Şekil 5'de Keynes'in toplam arz eğrisi ile toplam talep eğrisinin kesiştiğini görüyoruz.

Şekil 5 — Toplam talep eğrisi ile toplam arz eğrisinin kesişmesi

Bu diyagrama göre toplam harcamalar tam istihdam üretimini (f) aşınca enflasyon olacaktır. Toplam talep (AD) ise denge (Y) üretim düzeyinde oluşur.

Klasik miktar teorisine göre otomatik kuvvetler (azalan ücret ve fiyatlar) ekonomiyi tam istihdam seviyesine götürür. Devlet bir şey yapmamalıdır. Halbuki Keynes'çi iktisatçılar göstermektedir ki bu otomatik mekanizmalar çalışmamaktadır. Yukarıdaki diyagrama göre toplam talep eğrisini (AD)'den (AD)'ne taşıyınca ulusal gelir fiyat artışına sebep olmadan artmaktadır. (f) noktasından sonraki (AD) eğrisinin artışı gerçek geliri değil, yalnız fiyatları arttırır.

3 — TOPLAM ARZ EĞRİSİNİN MODERN BİÇİMİ

Keynes'in toplam arz eğrisinin \lrcorner şeklinde bir eğri olduğunu gördük.

Modern iktisatçılar gösteriyor ki, tek bir maksimum üretim düzeyi söz konusu değildir. Kişiler çalışmayı ve çalışılacak miktarı seçmekte serbesttir. Nitekim gerekli özendirmeler sağlanır ise, daha fazla kişiler çalışmaya başlar veya daha uzun çalışır. Bunu açıklamadan önce iki önemli kavrama bakalım. Para yanılığısı ve tam istihdam gelir düzeyi.

Para Yanılgısı (Money Illusion)

Para yanılgısı ekonomik karar vericilerin bütün fiyatlardaki ve ücretlerdeki birbirine paralel değişme sonucunda gerçek ücretlerde veya nisbi fiyatlarda bir değişiklik bulunduğu yanılgısına sahip olmasıdır.

Para yanılgısı bulunmasaydı nisbi fiyatların aynı kalmasına neden olan fiyat değişimleri üretim ve istihdam kararlarını etkilemeyecekti.

Örneğin varsayalım ki, bir işçinin parasal ücretleri %15 artarken tüketim fiyat indeksi de %15 artmaktadır. Burada işçinin gerçek ücreti değişmemiştir. Eğer işçide para yanılgısı yok ise bunun davranış (yani ne miktar mal ve hizmet alacağı, ne miktar iş arzedeceği v.b.g.) parasal ücretteki artış sonucunda değişmeyecektir. Yani ne daha fazla satın alma yapacak, ne daha fazla çalışacaktır.

Aynı şeyi iş adamlarının davranışı için de söyleyebiliriz. Yani para yanılgısı yok ise, fiyat artışı üretim ve arz artışına neden olmayacaktır.

Klasiklerin dikey arz eğrisi enflasyonun para yanılgısına neden olmayacağı esasma göre çizilmiştir. Buna göre enflasyonun ekonomi üzerinde gerçek (reel) bir etkisi yoktur. Halbuki modern iktisatçılar bunun olabileceğini düşünmüştür. Şimdi bu açıklanacaktır.

DOĞAL İŞSİZLİK ORANI VE DOĞAL (GNP)

Makroiktisatta ekonominin çeşitli sektörlerini bir araya toplarız. Fakat her sektör çok değişik durumlar gösterir. Bazıları gelişmekte, bazıları gerilemektedir. İşçiler birinden çıkıp diğerine gider.

Statik bir ekonomide her çalışmak isteyen en iyi yapabileceği işe yerleşmiştir ve herkes iş bulmuştur. Bu sıfır işsizlik durumuna dinamik şartların bulunduğu bir ekonomide ulaşamaz. Ekonominin bölümleri daima birbirinden farklı değişme içindedir. Bu nedenle daima friksiyon nedeni ile ortaya çıkan bir işsizlik söz konusudur. Bunun nedeni iş değiştirmeleri, strüktürel-yapısal işsizlik (ör endüstriden diğerine kayma gibi) vardır.

Bu nedenle daima iş arayan kişiler ile, işçi arayan işletmeler bulunur. Bunların eşit olduğu düzeye tabii işsizlik oranı denilir.

İşsizlik oranı tabii işsizlik oranını aşar ise ücretlerde ve enflasyonda bir azalma beklenebilir. İşsizlik tabii oranın altına düşünce, bu defa ücretler ve enflasyon artmağa başlar.

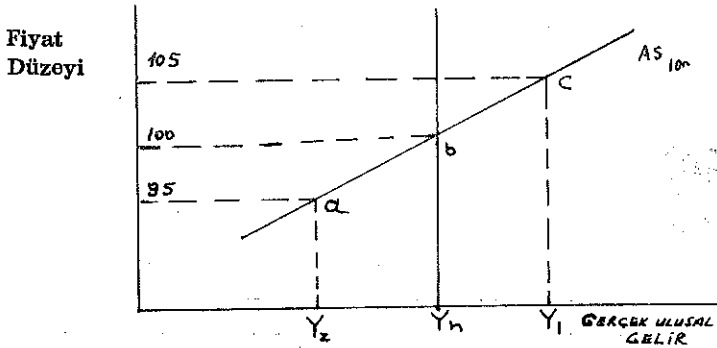
Tabii işsizlik oranına eşlik eden bir doğal gerçek ulusal gelir oram vardır. Bunu (Y_n) harfi ile göstereceğiz. Bu diyelim ki 30 trilyon TL. dir. Üretim bunun üstüne çıkınca fiyatlar artmağa, bunun altına inince azalmaya başlar. Doğal oranda fiyatlar sabittir.

KISA DÖNEMDE TOPLAM ARZ

Toplam arz eğrisi (AS) beklenen fiyat düzeyi, ekonominin kaynakları, kaynakların kullanılma etkinliği sabit kalmak üzere çeşitli fiyatlarda arz olunacak mal ve hizmet miktarını gösterir. Kısa dönemde en önemli şart beklenen fiyat düzeyidir. Örneğin fiyatların sabit kalacağı düşünülür ise işçiler yılda 1.000.000.— TL. ile çalışmayı kabul edebilir. Fiyatların %20 artacağı bekleniyor ise işçiler eski durumlarında kalabilmek için 1.200.000.— TL. isteyeceklerdir. Yani enflasyon beklentisi ne kadar fazla olur ise işçilerin ücret talebi de o kadar olur. Bu da işletmenin masraflarını arttırır.

Modern makroiktisatçılara göre üretimin doğal gelir oranını aşması beklenen fiyatlar ile gerçek fiyatlar arasındaki ilişkiye bağlıdır.

Bunu Şekil 6 ile gösterelim.

Şekil 6 — Yeni toplam arz eğrisi

Şekildeki AS_{100} eğrisi beklenen fiyatların 100'de sabit kaldığı esasına göre çizilmiştir. Tabii işsizlik oranı hipotezine göre tabii üretim düzeyini gösteren dikey doğruyu fiyat düzeyi 100 olunca keser.

Fiyatların beklenmeksizin 100'den 105'e çıkması sonucunda firmaların üretimlerini arttırıp arttırmayacağı, bunların satış fiyatları ile maliyetleri arasındaki ilişkileri algılamalarına bağlıdır. Satış fiyatları

maliyetlerden fazla artarsa firmalar üretimini arttırır. Fiyatlar ve maliyetler aynı oranda artarsa firmaların üretimlerini arttırması için bir neden yoktur.

Gerçekleşen üretim Y_n 'nin üzerine ancak gerçekleşen işsizlik normal işsizliğin altına düşünce çıkar. Beklenmeyen enflasyon ortaya çıkınca bazı işçilerin sözleşmesi yapılmışsa da bunlar enflasyon oranının daha düşük bulunacağı esasına göredir. Diğer satın almalar için durum aynıdır. Satış fiyatları enflasyon oranında artacağına göre kârlılık da artacaktır.

Ücretlerin yükseldiğini gören çalışmayan kişiler iş almayı kabul edebilir. İş pazarında işçi bulmanın zorlaşacağını farkedenden firmalar işçi çıkarmakta tereddüt eder. Üretim normal düzeyin üstüne çıkınca işsizlik de normal düzeyin altına inecektir. Bu durumda toplam arz eğrisi yukarı doğru kıvrılmış bir eğri olur.

Fiyatlar beklenmedik bir şekilde düşünce (örneğin 100'den 95'e) firmalar kârlılıklarının azaldığını görür. İşçilerin satın almalar sözleşmesi devam etmektedir. Yani satış fiyatı maliyetlerden daha fazla düşmektedir. Buna göre beklenmeyen deflasyon üretimi azaltır. Yani arz eğrisi doğal işsizlik düzeyinin solunda pozitif eğimi vardır.

4 — RASYONEL BEKLENTİLER

1970 ve 1980'lerde Keynes'in ortaya koyduğu âletler ile durgunluğu ortadan kaldıracılabilecek çabaları bir sonuç vermeyince iktisatçılar Keynes'in teorisine alternatif olmak üzere yeni bir teori arama yoluna gittiler.

Nitekim durgunluğu ortadan kaldırmak amacı ile daha fazla harcamaya yapıp vergiler azaltıldıkça ekonomideki enflasyonist baskıların arttığı görülmekte, buna karşılık durumda hissedilir bir iyileşme olmuyordu. Keynes'in beklentilerine göre 1970 ve 80'lerde işsizlik çok düşük düzeylere inmeliydi; halbuki tak aksine 1940'lardan sonra işsizlik en yüksek düzeyine girmişti.

RASYONEL BEKLENTİLER

Rasyonel beklentiler teorisinin arkasındaki temel fikir iktisadi karar verecek olan kişilerin yalnız objektif verilere göre hareket etmedikleri, ayrıca gelecekteki ekonomik olaylara ve devletin gelecekteki politikalarına dair beklentilere sahip bulduklarıdır.

Örneğin işverenler ve işçiler çalışma sözleşmelerini bunlar yapılırken geçerli olan fiyatları ve maliyetleri değil, beklenen fiyatlar ve maliyetleri göz önüne alarak yapar veya halk ev alırken bunlar yalnız geçerli ev fiyatlarını, faiz oranlarını ve gelirlerini değil, ileride beklenen ev fiyatlarını, faiz oranlarını ve gelirleri göz önüne alır.

Ayrıca iktisaden gelişmiş ülkelerde hükümetin gelecekte izleyeceği politika ve ekonominin geleceği konusunda bir çok profesyonel kuruluşlar tahminler yaparak bunları yayınlar. Söz konusu yayınlar pek çok işletme, hattâ tüketiciler tarafından ilgiyle izlenerek bunların kararlarına etkili olur.

Kuşkusuz gelecekte ne olacağı kesin olarak bilinemez. Bununla beraber satıcılar, alıcılara göre daha uzmanlaşmıştır. Bu nedenle genellikle satıcı sattığı mal veya hizmetin fiyatını aldığı malın fiyatına göre daha iyi izler.

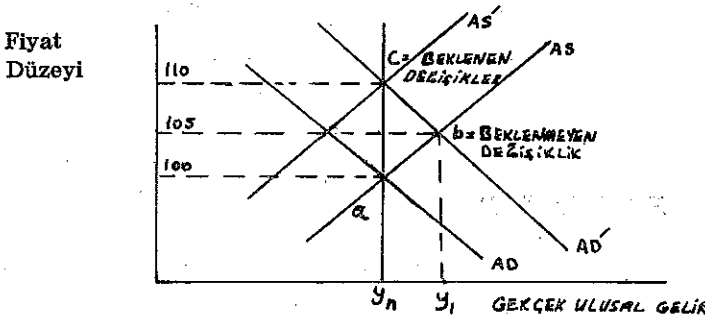
Beklenen fiyatla gerçekleşen fiyatlar arasında bir fark ortaya çıkarsa buna fiyat sürprizi denilir. Bu sürprizler ya talep veya arz şoku sonucunda ortaya çıkar.

Talep şokları toplam talepte beklenmeyen para veya maliye politikası değişiklikleri ile özel tüketim ve yatırım harcamalarındaki ani değişiklikler sonunda ortaya çıkar.

Arz şokları toplam arz eğrisinin beklenmeyen kaymaları sonucunda ortaya çıkar.

Bir ekonomide arz ve talep şokları olmayınca para ve maliye politikası önceden görülebilecek ve bu nedenle arz ve talep eğrisindeki kaymalar da tahmin edilebilecektir.

Bunu Şekil 7'de görüyoruz.

Şekil 7 — Rasyonel beklentilere göre toplam arz ve talep eğrileri

Bu şekilde para politikasında beklenen bir değişiklik olunca ne gibi sonuçlar ortaya çıkacağını görüyoruz. Politika değişikliği olmadan önce toplam talep ve arz eğrileri (AD) ve (AS) bulunmaktaydı. Bunlar (a) noktasında kesişmekteydiler ve ekonomi normal üretim düzeyinde ve fiyatlar 100 bulunuyordu. Para arzı artınca (A) eğrisi (AD₁)'e kayar ve baştaki arz eğrisini (b) noktasında keser. Keynes'çi iktisatçılara göre bu denge noktasıdır.

Rasyonel beklentiler teorisini savunan iktisatçılara göre (b) noktası yeni kısa dönemli denge değildir. Nitekim politika değişikliği beklendiği için kişiler fiyatların ve ücretlerin değişeceğini bekler. Bu bekleme sonucunda toplam arz eğrisi azalır. Bu sola kayınca Şekil 7'de görüldüğü gibi gelir de doğal düzeyine döner, fakat fiyatlar 105 değil 110 olur.

S O N U Ç

Yukarıda çok kısa olarak makroiktisat eğitiminin nereden gelip nereye gittiğini gördük.

Aslında bütün yazı boyunca atlaya atlaya gidilmiş ve bir çok konuların okuyucu tarafından bilindiği varsayılmıştır. Bununla beraber özellikle son yıllardaki gelişme görülebilmektedir. Aslında değişen bir şey yoktur. Keynes'in genel çerçevesi ortadadır. Fakat buna bekleme eklenince bu çerçeve içinde talep ve arzdeki değişiklikler sonucunda neler olabileceği görülmektedir. Ayrıca yeni açıklamalarla Keynes teorisinin klasik ve neo-klasik makroiktisat teorisine yaklaştığını da görmekteyiz.